

L i t e r a t u r a a x i o l o g i c k y

Sociálně psychologické údaje o korelacích satisfakčních a hodnotových postojů naznačily značnou genetickou rozmanitost různých hodnotových typů.

Některé hodnoty sílí ve vědomí i v životním usilování lidí tím více, čím příjemnějších zkušeností jejich nositelé nabyli při prožívání reality, kterou dané hodnoty obřážejí. Jsou to hodnoty převážně euforicky generované. Typicky k nim náležejí hodnoty sociabilní /rodina, vztahy spolupracovníků/ nebo hodnota vzdělání, resp. zvyšování kvalifikace. Častěji než u jiných hodnot /ale ne vždy/ se u nich stává, že v případě zhoršení reality hodnotové důrazy na ně relativně slábnou, prožité zklamání vyústí v hodnotovou rezignaci.

Jiné hodnoty naopak sílí v případě, snižuje-li se uspokojivost příslušné reality. To jsou hodnoty, generované převážně kriticky. Tato geneze tvoří základ společensko kritické funkce hodnot. V monografických výzkumech mohlo být toto kriticky axiologické zaměření testováno ovšem jen v rámci individuálních zájmů či zájmů malých kolektivů. Ukázalo se jako typické pro hodnoty výdělku, kariéry, zdraví a zdravotní péče, organizace práce, pro většinu ergonomických faktorů /zejména pro význam, při-

kládaný takovému enervujícímu faktoru jako je hluchost/. Avšak hlubší interpretace těchto údajů jako by lámala hranice toho, co lze obsáhnout monografickým rozhledem. Staví nezbytně otázku kritické funkce hodnot, jak se utvářejí na základě širších vztahů společenských. Na druhé straně však i otázku funkce hodnot při sebekritice osobnosti.

V případě výrazného zlepšení reality je u některých z těchto hodnot /osobní zdraví, většina ergonomických faktorů/ větší pravděpodobnost jejich oslabení v důsledku uspokojení, u jiných však /zdravotní péče, výdělek/ zůstává daný faktor trvalou hodnotovou dominantou a hodnota si uchovává kritickou funkci i nadále.

Při aplikaci daného členění na další okruhy hodnotových vztahů nutno vycházet ze specifiky daných okruhů a vyvarovat se jednostranností. Tím spíše, že u některých faktorů i dosavadní šetření ukázala výraznou hodnotově genetickou ambivalenci. Např. na snížené možnosti participativní aktivity reaguje jedna část pracovníků kritickým zesílením důrazů na participační hodnoty, druhá část - zejména po dlouhodobější absenci efektu této kritiky - rezignačním oslabením těchto důrazů.

x x

x

Literatura je všeobecně uznávána za oblast, ve které nejvýrazněji krystalizují, tvoří se a aktivně působí lidské hodnoty. Zamysleme se proto právě nad ní - ovšem jen v letmém nahození - z hlediska uvedeného axiologického dualismu.

Vnitřní struktura vztahu "literatura - hodnoty" sama ovšem není nijak prostá. Na jedné straně máme co činit s hodnotovým obsahem, vyjadřovaným literaturou a jeho aktivním působením /"literární hodnoty"/, na druhé straně však i s tím, že právě proto se sama literatura stává hodnotou /"hodnota literatury"/, a to především pro čtenáře.

Pokud jde o hodnotu literatury samé, zdůrazňují ji čtenáři tím více, čím příjemnější, výraznější a pro jejich život dosažnější byly zážitky z dosavadní četby. Pochopitelně zde nejde pouze o zábavní, ale i o humanistický, myšlenkový a emocionální efekt četby. V tom všem tedy převládá euforická geneze této hodnoty. Nevíme, zda byla kde vůbec tato souvislost přímo ověřována, ale lze předpokládat, že pro ni platí zhruba totéž, co pro celkové postoje ke kultuře. A ukazuje se např., že tam, kde jsou uspokojivější možnosti kulturně zájmové činnosti, je o ně také větší zájem, provázený silnějšími hodnotovými důrazy.

Ale právě literatura může nejspíše doložit, že protějškem euforické geneze nemusí v případě neuspokojivé nebo zhoršené reality vždy být hodno-

tová rezignace. Z hlediska objektivních možností /časových, dostupnosti, možnosti soustředění v denním shonu/ to dokládají výzkumy tím, že četba /spolu s "vážnou" kulturou vůbec a na druhé straně s turistikou/ náleží do skupiny těch činností volného času, u kterých hodnotové preference nejvíce překračují realitu /kterou právě limitují omezené možnosti/.

Nejde však pouze o uspokojivé možnosti, ale ještě více o uspokojivý obsah, resp. uspokojivou jednotu obsahu a formy literárních děl. Vyskytnou se čtenáři, kteří si z obsahu přečteného vezmou pro sebe málo nebo vůbec nic, načež je literatura přestane zajímat a oni přestanou číst. Rezignace je činí v této oblasti indiferentními. Jiné čtenáře však neuspokojení podněcuje ke čtenářskému hledání nových literárních žánrů, směrů i obsahových náplní a myšlenek, od nichž čekají uspokojení.

Zvláštní skupinu - už ne pouze čtenářskou - tvoří pak ti, kteří na své neuspokojení reagují aktivním prosazováním nových cest literární tvorivosti a i přímo vlastní tvorbou. U nich literatura vystupuje po příčlích hodnotového žebříčku výrazně výše než je všeobecně běžné.

x x
x

Avšak tím již přecházíme od problému hodnoty literatury samé k hodnotovému obsahu, který je literaturou vyjadřován. Úsilí o nové cesty literární tvorby už nelze - nejen jednoznačně, ale ani jako převažující proces - interpretovat v rámci euforického modelu. Zde je již na místě kritický model. Kritika literatury je v něm stupněm a složkou kritiky literaturou. A při svém obsahu je právě literatura tím polem, ve kterém se hodnotově motivovaná kritika, zaměřená na existenční objekty, transponuje směrem k vnitřní sebekritice subjektu. A ve kterém se právě tak hodnotově kritické rámce individuálních zájmů a zájmů malých kolektivů umocňují, konfrontují a transponují tak, aby se o solidní hodnotové základy mohla opírat i celospolečenská kritika.

Analýza kritické funkce hodnot vyžaduje trochu širší záběr. Ten ukáže, že zájmové rámce jsou jen jedním zdrojem takové kritiky. Právě z hlediska funkcí celospolečenské kritiky je nejzřejmější, že hodnotovou sférou probíhá trvalý dialektický proces optimalizace zájmových a nadošobních, resp. nad zájmy dílčích skupin přesahujících aspektů.

Tato optimalizace není pro nikoho snadnou záležitostí. Potřeby a zájmy se stávají pro člověka hodnotami tehdy, když si začne uvědomovat, že od příslušných zdrojů nemůže pouze čekat přínos pro sebe, ale musí pro ně recipročně i sám něco přinést, udělat, obětovat ze svého. Pak také mohou

nadosobní hodnoty, a to i ve své umělecké formě, měst dlouhodobý obranný boj proti "kultu věcí" a proti zvěcnění samotného člověka, stávat se humanistickým štítem proti tomuto ochuzujícímu procesu.

Hodnotový svět překračuje svět potřeb, protože překračuje svět nutnosti. A právě proto ta svoboda, kterou hodnotové postoje předpokládají, se nemůže redukovat na poznanou nutnost. I když společenský, skupinový i osobní vývoj determinuje alternativy hodnotových voleb, nemůže - zejména, jde-li o životně a společensky závažné volby - předurčit provedená rozhodnutí. Při nich stojí jednotlivec - i když se ptá o radu svých blízkých, osobních, společenských i literárních autorit - před svým svědomím sám a za své rozhodnutí nese plnou morální odpovědnost.

Kdyby determinace znemožňovala skutečnou svobodu hodnotové volby, nebyla by možná hodnotová tvořivost a všude by převládla mrtvolná stagnace. Individuální i společenský rozvoj je tu argumentem. Materiální předpoklady rozvoje by postrádaly hybné síly své realizace.

Tento moment svobody hodnotových voleb ještě nebyl vědecky vysvětlen. Z jeho samotné podstaty plyne, že proces takového vysvětlování může být pouze do nekonečna napřeženou asymptotou.

A právě proto může být základním tématem velké světové literatury téma hodnotové volby. Je to téma

nevyčerpatelné. Literatura předkládá střetání osobních zájmů s nadosobními hodnotovými hledisky, hodnotových zisků s obětmi pro hodnoty, osobní hodnotové sebekritiky se společenskou kritikou, konformity s kritikou mocenských poměrů. A to vše se jako homeostatický obsah zauzluje ve společensky kritické funkce hodnot.

Právě tím, že plní tuto kritickou funkci, generuje literatura samu sebe jako hodnotu převážně euforickou. V tom spočívá základní ambivalence a vnitřní tajemství toho, co je na literatuře tak poutavé.

* Když intenzita tohoto protikladu měla rozhodovat o tom, zda prozodický systém jazyka je vhodnější pro sylabotónickou nebo sylabickou verzifikaci, byla by čeština spíše méně příhodná pro první z nich; právě přítomnost několika delkých samohlásek oproti polštině ještě zesiluje kontrast mezi slabikami s akcentem a bez něho. Na druhé straně však přízvuk stabilizovaný v iniciální pozici je převážně podobně silnější pocíťován než přízvuk na předposlední slabice, neboť výraznější může být jediný fonologickou úlohu, jež oběma zbylá - funkcí delimitační (vyznačování hranice mezi slovy).

v novodobé literatuře pronikla do českého básnictví přízvučná prozodie, zatím co v Polsku základním systémem zůstala i nadále sylabismus. Je to čino jazyků než jazykovými vlastnostmi; demonstruje to ostatně jak staletá tradice českého sylabismu až do reformy Dobrovského (a její osídlení v letech ohl-